

Martti Hyvönen: Avicenna, Averroes ja Maimonides

Mietteitä siitä, kuinka antiikin tiede ja etiikka siirtyivät persialaisen, juutalaisen ja arabilääketieteen kautta länsimaiseen lääketieteeseen ja filosofiaan.

Taustaksi

Osaamisen ja tiedon kulkeutumista antiikista nykyaikaan voisi tarkastella kielen kautta: kreikasta persiaan, arabiaan ja hepreaan ja edelleen latinan kautta ranskaan ja englanttiin. Tieteen ja uskon, sielun ja ruumiin vuorovaikutusten ja suhteiden pohtiminen on kulkenut mukana koko ajan. Lääkärin etiikka on hämmästyttävästi pysynyt samana Hippokrateen ja myöhemmin Maimonideen valasta aina suomalaisiin Lääkärin eettisiin ohjeisiin. Aidoimmillaan kärsimys ja hätä ovat parantamisen ja lohdun perusteina, ei potilaan asema, varallisuus, uskonto tai kansallisuus.

Historian kulkua voi rytmittää merkittävien kirjoittajien elämän ja teosten kautta, vaikka näkökulmien muutoksiin ovat vaikuttaneet myös heidän lukuisat edeltäjänsä ja aikalaisensa. Oma kiinnostukseni alkoi ”keskiaikaisesta renessanssihahmosta” Francois Rabelais’ta, joka kyseenalaisti viisastelevan skolastisen lääketieteen ja dogmaattisen uskonnon 1500 –luvulla. Suvaitsevia ja humaaneja ajatuksia esitti juutalainen lääkäri ja rabbi Maimonides, joka keskusteli samassa hengessä muslimioppineen Averroeksen kanssa Cordobassa vuoden 1200 vaiheilla. Kreikkalaisen, ja sitä ennen egyptiläisen lääkintätaidon osaaminen hukkaantui Rooman valtakunnan hajaantumisessa, mutta säilyi ja palautui Avicennan ja muiden persialaisten oppineiden kirjojen kautta ensimmäisen vuosituhannen vaihteessa. Islamin leviämisen mukana lääketieteen opit kirjoitettiin arabiaksi ja käännettiin sitten Andalusian kultakaudella latinaksi ja ne palasivat sitä kautta Eurooppaan.

Antiikissa osattiin paljon

Egyptissä Sais'in temppelin lääkärikoulussa oli myös naisopiskelijoita, ja gynekologiassa ja obstetriikassa heille oli oma tiedekuntakin. Mooses ja hänen vaimonsa Zipporah mahdollisesti opiskelivat Heliopoliksessa ja Zipporahin taitavuus ympärileikkaajana (Exodus 4:25) viitanee siihen.

Kreikkalaisten humoraaliopissa tuli, ilma, maa ja vesi esittivät kuumaa, kylmää, kuivaa ja kosteaa. Lääkärin piti määrittää mikä neste oli epätasapainossa ja korjata se sopivalla ruokavaliolla. Parantamisen henkinen puoli ilmeni Aeskulapiuksen palvonnassa. Näyt ja unet olivat perusta paranemiselle, ja niiden näkemistä temppelien makuusaleissa autettiin oopiumilla.

Egyptiläisten taidot kirurgiassa ja dissektioissa olivat ylivertaisia, koska muilla oli sosiaalisia tabuja ruumiiden käsittelemiseksi. He tunsivat hermoston, silmän rakenteen ja verisuonet sekä tunnustelivat pulsseja diagnostisena keinona. Dieetin, kirurgian ja lääkekasvien tuntemus muodosti lääketieteen perustan.

Tälle pohjalle pergamolainen Galenos laati kirjansa toisella vuosisadalla ajanlaskun jälkeen. Hän kuvasi klassiset tulehduksen merkit (punotus, kipu, kuumotus ja turvotus) ja laajensi tietoa tartuntataudeista ja farmakologiasta. Galenos tunti anatomiaa apinoiden, lampaiden ja sikojen leikkaamisesta ja myös sotakirurgiasta. Jotkut hänen opeistaan hidastivat lääketieteen kehitystä koko keskiajan. Hän mm. esitti että pneuma, elämän henki, värjäsi veren punaiseksi.

Sairaalassa hoidetaan kaikkia

Antiikin Kreikassa järjestettiin festivaalivieraille ensihoitoa ja tämä perinne jatkui Rooman vallan ajan, erityisesti kun kristinuskosta tuli valtionuskonto. Varhaiskeskiajalla sairaalat, köyhäintalot, hostellit ja orpokodit alkoivat levitä Keski-Idästä. Niiden kaikkien tarkoitus auttaa eniten tarvitsevia.

To a very large extent, the credit for the hospital system must be given to Persia (C Elgood 1951)

Hyväntekeväisyys oli toisista huolehtimisen taustalla. Juutalaiset sitoutuivat velvollisuuteensa huolehtia kanssaveljistään. Tämä velvoite ulottui Jerusalemin pyhiinvaeltajien majoittamiseen ja hoitamiseen.

Lounaispersiassa oli Gondeshapurin akademia, jossa lääketieteellinen tieto ja hoidot systematisoitiin. Sen lisäksi oppineet muuttivat alan koulutuksen niin, että yhden lääkärin oppilapsena olemisen sijaan opiskelijoiden piti työskennellä sairaalassa koko tiedekunnan valvomana. Valmistuvien piti suorittaa tenttejä voidakseen toimia laillistettuina lääkäreinä.

Sassanidikuningas Khosrau I:n aikana 500-luvulla Gondeshapur tuli tunnetuksi lääketieteen ja oppineisuuden keskuksena. Hallitsija antoi turvapaikan monille Bysantin vainoamille oppineille ja tilasi heidät kääntämään kreikkalaisia ja syyrialaisia lääketieteen, astronomian, filosofian ja tekniikan tekstejä pahlaviksi. Hän kutsui myös Intian ja Kiinan oppineita Gondeshapuriin. Sittenmin kaupunki on hävinnyt lähes jäljettömiin.

Kuuluisat lääkärit olivat kuninkaiden henkilölääkäreinä ja toimivat sekä hoitavina että opettavina lääkäreinä kaupunkiansa sairaaloissa. Alituisten valloitusotien haavoittuneita, yleensä palkkasotureita, hoidettiin yhtäläisesti, olivat he hyökkääjiä tai puolustajia. Amputaatiot ja kauterisaatiot olivat vammojen raa'anolaisia hoitoja, mutta potilasta helpotettiin juottamalla viiniä ja siihen sekoitettua oopiumia. Haavojen hoitoon oli antiseptisiä voiteita.

Avicenna, Ibn Sina 980-1037

Because health and sickness and their causes are sometimes manifest, and sometimes hidden and not to be comprehended except by the study of symptoms, we must also study the symptoms of health and disease.

(Terveyden ja sairauden syyt ovat joskus ilmeisiä ja joskus kätkeytyjä eikä niitä voi ymmärtää kuin tutkimalla niiden oireita. Siksi meidän täytyy opiskella myös terveyden ja sairauden ilmenemismuotoja.)

Ibn Sina eli **Avicenna** oli persialainen yleisnero ja erityisesti lääkäritiedemies vuosituhatien vaihteessa. Hän teki monen lääketieteen alan havaintoja kuten tautien tarttumisesta ilman välityksellä, psykiatrisista oireistoista, synnytyksen nopeuttamisesta, sukkulamatoitartunnasta ja trigeminusneuralgiasta.

Avicenna lähetti Isfahanin sairaalasta opiskelijaryhmän järjestämään karanteenin Shirazin ruttoepidemiaan. Uuttera Avicenna ehti käytännön lääkärintyön, opettamisen ja tutkimisen ohella perehtyä matematiikkaan, astronomiaan, kasvioppiin ja kielitieteseen, tulkita Aristoteleen ja islamin metafysiikkaa ja toimia välillä emiirinäkin ja joutua epäsuosion kausina vankilaan.

Avicennan isä oli ismaililainen samanidien hallinnon virkamies ja äitinsä Setareh juutalainen, joka piti taustansa salassa. Lepraksi epäillystä ihotaudista pelastetusta pakolaisesta Yasminasta tuli Avicennan rakastettu vaimo, vaikkakin öiset juhlimiset johtivat myös runsaasta viinistä ja naisista nauttimiseen.

Avicennan kuuluisin kirja on Lääketieteen Kaanon, القانون في الطب , ja tunnettu on myös Parantamisen kirja. Kirjoja käyttivät alkuun opettajat ja oppilaat hänen sairaalassaan. Kaanon on viisiosainen: ensimmäinen koskee lääketieteen periaatteita, toinen on luettelo yksittäisistä lääkeaineista, kolmas kertoo taudeista elinryhmittäin, neljäs sisältää elinjärjestelmien sairaudet ja myös ennaltaehkäisevät toimenpiteet, viidennessä osassa kuvataan lääkesekoitukset. Avicennan Kaanon vaikutti hyvin suuresti lääketieteellisiin tiedekuntiin ja myöhempisiin kirjoittajiin. Se oli oppikirjana Montpellierissä 1650 –luvulle asti.

“Taidon saavuttamiseksi tulee pyrkiä täydellisyyteen, nimittäin siinä kuinka terveyden voi säilyttää ja sairauden parantaa. Siihen johtavat lääkärin ohjeet syömiseen ja juomiseen, ilmanalan valintaan sekä ponnistelun ja levon hallintaan, lisäksi hänen tulee lääkitä lääkkeillä ja parantaa käsillä.”

Averroes, Ibn Rushd 1126-1198

*Conflict does not exist,
and could not exist,
between religion and philosophy.*

(Uskon ja filosofian välillä ei ole
eikä voi olla ristiriitaa.)

Muslimifilosofi, astronomi, lääkäri ja juristi **Averroes** eli Ibn Rushd eli Cordoban kulttuurisen kultakauden aikana, joka samalla oli maurien poliittista alamäkeä. Andalusia jakautui pieniksi kaupunkikuningaskunniksi. Averroes toimi kahden Almohadihallitsijan lääkärinä ja neuvonantajana ja toimi muslimituomarina, gadina. Vapaa-aikanaan hän ehti löytää auringonpilkut ja uuden tähden.

Averroes´n filosofisiin ajatuksiin suhtaudutaan ristiriitaisesti islamin piirissä, mutta hänellä oli suuri vaikutus kristilliseen maailmaan. Häntä sanotaan maallisten ajatusten esiintuojaksi, jota kutsuttiin Kommentaattoriksi lukuisten Aristoteleen teksteihin tekemiensä huomautusten takia. Averroeksen teosten latinankäännökset johtivat Aristoteleen filosofian leviämiseen ja suosioon keskiajan Euroopassa. Skolastiikan kehittyminen johtui tästä. Averroes esitti tulkinnan kollektiivisesta alitajunnasta 800 vuotta ennen Jungia. Lääkärinä hän korosti hyvän ruoansulatuksen ja suolen toiminnan tärkeyttä yleiskuntoon.

Maimonides 1135-1204

*May I never see in the patient
anything but a fellow creature in pain.*

(Älköön mieleni tunnista potilaassa
muuta kuin kärsivän lähimmäisen.)

Keskiajan suuri teologi, filosofi ja lääkäri **Maimonides** symboloi muslimien ja juutalaisten pitkää yhteiseloä Välimeren maissa. Hän kirjoitti uskonnolliset teoksensa hepreaksi ja medisiiniset oppaansa arabiaksi. Hän tuomitsi kaiken fanatismiin ja teki eron tieteen ja uskon välillä. Maimonides oli Egyptin sulttaani Saladdinin henkilöläkäri aikana, jolloin tämä vapautti ristiretkeläisten valtaaman Jerusalemin. Lääkärinä Maimonides piti ruumista ja sielua yhdenveroisina. Rikkaat ja köyhät, uskovat ja pakanat saivat saman kohtelun.

Maimonides kokosi oppaan harhautuneille tai hämmentyneille: *Guide des Egarés*, jossa on kätkeytynä ajan juutalaisille uskomuksille kumouksellisia ajatuksia. *"Totuus pysyy totuutena vaikka sen esittäisi pakana"* (Vrt. Averroës). Usko on erotettava tiedosta, *"astrologia on tyhjää täynnä"*, on opiskeltava logiikkaa, matematiikkaa, fysiikkaa. Historia ei määritä tulevaa. *"Opeta kielesi sanomaan 'en tiedä', ja edistyt."* Kirjeessä vainoamisesta *Epitre sur la persécution* Maimonides toistaa ohjeen näennäiskääntymyksestä, jolla on ollut suuri vaikutus paitsi maurien, myös inkvisition ja myöhemmissäkin juutalaisvainoissa. *"Parempi on olla elävä koira kuin kuollut leijona."*

Maimonides kirjoitti yli 10 tekstiä mm. myrkyistä ja vastamyrkyistä, peräpukamista, seksisää, epilepsiasta, astmasta ja oppaan terveenä pysymisestä.

Hän tuomitsi purgatiivit, lavemangit ja suoneniskut. Arabiankieliset artikkelit käännettiin nopeasti hepreaksi ja latinaksi. Astmaoppaassa on neuvona kuntoilla päivittäin (rabbiin mukaan moinen *kreikkalainen* tapa on ajanhukkaa), välttää lihomista ja liikoa haaremikäyntejä. Kalaa tulee suosia rasvaisen lihan sijaan. Puhdas ja kuiva ilma auttaa kohtauksissa. *"Vahinko, Sulттаani, ettette uskontonne takia voi nauttia vanhaa viiniä lasia tai kahta, se olisi erinomaista terveydellenne!"*

François Rabelais 1494-1553

*Cette année les aveugles verront peu,
les sourds oïront assez mal,
les muets ne parleront guère;
vieillesse sera incurable cette année
à cause des années passées.*

(Tänä vuonna sokeat eivät paljon näe,
kuurot kuulevat varsin huonosti,
mykät tuskin ollenkaan puhuvat;
kuluneitten vuosien takia
vanhuus ei tänä vuonna parane.)

Fransiskaanimunkki, lääkäri ja ilkkurinen kirjailija **Rabelais** julkaisi Montpelierissä opiskellessaan vuonna 1530 Aphorismes d'Hippocrate, jotka hän käänsi suoraan alkutestistä kreikasta ja esitti omia kommenttejaankin. Viisiosaisen hyvin suosituksen ja ranskan kieltä luoneen teossarjan jättiläinen Gargantuasta aloitti kirja Pantagruelistä (Kaiken virvoittaa): *"Parempi kirjoittaa naurusta kuin kyynelistä, koska nauru on ihmisen luonnossa"*, jumala ja eläimet eivät naura.

Alun sitaatti on Sorbonnen säädyttömänä tuomitsemasta mutta enenevästi suositusta saaneesta kirjasta Pantagrueline Prognostication, missä Rabelais pilkkaa astrologiaa, ennustuksia ja almanakkoja, joiden vallassa keskiajan ja varhaisen Renessanssin ihmiset olivat olleet.

Unelmien lääkärikoulu

Rabelais'n koulun opiskelijat ovat osaavia, harkitsevia ja myötätuntoisia eli ymmärtävät että ihmiskunnassa esiintyvä patologia on myös heissä. He tietävät kaiken lääketieteestä ja ymmärtävät paljonko se todella merkitsee. He osaavat ajatella analyttisesti ja omaavat rohkeuden muuttaa mielipiteensä. He noudattavat korkeaa moraaliammatissaan ja joustavat omassaan. Rabelais'n opiskelijoilla on raudanluja kunto. (J Anderson: The Francois Rabelais School of Medicine, BMJ Dec. 2001)

Yhtä kaukana taivaasta kuin kadotuksesta

Thomas Moren Utopian optimismissa kaikella on taipumus kurkottaa Hyvää kohti. Calvinin pessimismissä taas mitään hyvää ei voi saavuttaa ilman Jumalan armoa, joka sekin on jo ennen syntymää määrätty. Rabelais kuten Erasmuskin todistaa että hyvään elämään tarvitaan niin ihmisen omia toimia kuin myös Luojan toimia. Siis autuaaksi tulemista armon ja hyvien tekojen yhteistyöllä. Tätä käsitystä Luther niin kiivaasti vastusti.

Rabelais korosti, että iloinen mieli voi auttaa välttämään sairautta. Pantagruelin esimerkin mukaisesti mieli säilyy iloisena kun jättää turhat asiat murehtimatta. Sellaista elämänviisautta ei ole ihan helppo noudattaa.

"Lääkärien lääkäriin" Avicennan välittämät antiikin opit ja omat havainnot ovat suureksi osaksi korvautuneet tieteellisen tiedon kertymisen kautta uudella ajalla. Mutta niin Avicennan, Averroeksen kuin Maimonideen huomiot ihmisten psykologiasta ja elintapojen vaikutuksesta terveyteen kelpaavat edelleen. Ilkikurisudessaankin Rabelais oli suuri humanisti, joka vaikutti merkittävästi niin uskonnon kuin lääketieteen dogmaattisuuden hälvenemiseen.

Tiede on edistänyt tekniikkaa ja elinkeinoja, vaan ei näytä järki olevan vallalla: mystiikka rehoittaa itämaiden, muinaisuuden ja jopa Kabbalan ihannointina. Uskomushoidot kukoistavat nyt kuten muinoin. Järki on pääasiassa rahan järkeä. *"Totuus pysyy totuutena vaikka sen esittäisi pakana"* on silti vallitseva toimintamalli, vai onko? Lääketieteen kehittämiä keinoja käytetään periaatteessa niin kansan kuin eliitinkin hoitamisessa.

Helsingissä syyskuussa 2014

Martti Hyvönen
Ylilääkäri, ympäristöjohtaja, eläkk.
martti.hyvonen@fimnet.fi

Kirjallisuutta, mm.

Herbert Le Porrier: Le médecin de Cordoue, Seuil 1974
Gilbert Sinoué: Avicenne ou La route d'Ispahan, Denoël 1998
Jason Webster: Andalus, Unlocking the Secrets of Moorish Spain, London 2005
Martti Hyvönen & al: Cercle Rabelais de Helsinki, Lääkärisseura Coccyx ry 2005
Martti Hyvönen: Maimonides, Lääketieteen filosofian seura 4.11.2008
Anne-Marie Eddé: Saladin, Flammarion 2008